

22. Устав Ананьевского общества правильной охоты. – Б.м., б.г.
23. Спорт в Одессе // Одесса, ее окрестности и курорты: Ил. путеводитель Г. Каранта. – Одесса: Кн. изд-во Г.Н. Каранта, 1899.
24. Москвич Г. Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе с прил.: плана Одессы, исполненного в красках, плана порта, расписания рейсов пароходов. – СПб.: Ред. путеводителей, 1915.
25. Довгань Н.Ю. З історії розвитку фізичного виховання і спорту у Миколаєві у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові праці: Наук.-метод. журн. – Т. 8. Іст. науки. – Миколаїв: МФ НАУКМА, 2000.

### **Анотація**

Стаття показує специфіку фізкультурно-спортивних організацій Херсонської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Називаються практичні заходи даних товариств та їх засновники.

### **Summary**

The article demonstrates at the specificity of culture and sports organizations in Kherson province at the end of XIX century and at the beginning of XX century. Are called practical measures and founders of this organizations.

**УДК 902:903 М 33**

**Л.В. Матвієнко**

## ***ГОСПОДАРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я (НА ПРИКЛАДІ САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ)***

Для степової смуги Північного Причорномор'я головним напрямком господарської діяльності в добу пізньої бронзи (мається на увазі Сабатинівська культура) було землеробство та скотарство. Не дивлячись на те, що вказаний регіон за своїми природно-географічними характеристиками більшою мірою пристосований для розвитку скотарства, вважається, що в ХV – ХІІІ ст. до н.е. домінуючим в ньому було землеробство [1].

Основою для такого твердження була, головним чином, демографічна ситуація, яка склалася в цей період в Північному Причорномор'ї, де на відміну від східних регіонів, Сабатинівська культура складалася із поселень осілого типу. Висока щільність населення істотно обмежувала можливості кочового скотарства. У цілому кількість поселень в досліджених районах перевищувала, за підрахунками В.М. Ключинцева, число сучасних сіл [2]. Це визначило успішний розвиток господарства. При осілому способі життя, форма випасу худоби могла бути прихатньою та відгінною [3].

Для характеристики землеробства велике значення має не дуже чисельна, але достатньо визначена група знахідок, яка складається із відбитків зерен на кераміці і самих зерен злаків, знайдених в поселеннях. Крім цього, в поселеннях знайдені ямисховища для зерна, а також предмети культу, пов'язані із землеробсько-скотарським колом ідеологічних уявлень.

Характер всіх цих джерел свідчить про складну економіку сабатинівського суспільства, яка базувалася на високо розвинутому, як для свого часу, комплексному господарстві із землеробсько-скотарським напрямком, при допоміжній ролі інших форм – полювання та рибальства, а також на високому рівні розвитку ремесла.

Напрямок господарства Сабатинівського населення в значній мірі було зумовлено екологічним становищем регіону, який був західною околицею Євразійських степів. Для них з одного боку, характерні стародавні скотарські традиції

господарства, а з іншої – дякуючи прикордонню з Подунав'ям та Балканами – розвинуті землеробство та металургія.

Основу економіки складало землеробство, яке в районі Північного Причорномор'я мало стародавні традиції [4]. Сабатинівці вирощували просо, ячмінь, пшеницю-двохзеренку, карликову спельту. В умовах степу культивовані сорти повинні були давати непоганий врожай [5]. На врожайність впливала якість обробітку ґрунту. Землеробські знаряддя виробництва виготовлювалися із кісток, каміння, дерева, бронзи [6]. Для рихлення ґрунту в добу пізньої бронзи застосовували бронзові мотики, проте більш ефективними були соха та плуг [7].

Перегноєм удобрювали ґрунт. Урожай збирали 3-4 рази, потім ділянку залишали. Сіяння зернових здійснювалося двома способами: розсівом зерна з наступним боронуванням або садінням в ґрунт колосся [5]. Зібраний врожай у колосках зберігався в спеціальних сховищах. Для збереження зерна використовували ями-зерновища. Вони мали декілька видів, але більш придатними були ями з вузьким горлом, яке розширювалося знизу [8].

Зерно обробляли за допомогою зернотерок. З їх допомогою розтирали зерно на крупу. Це ще раз доводить наявність у сабатинівців розвинутого землеробства.

Дуже мало відомостей про те, як племена обробляли ґрунт. Вчені лише припускають, що для обробітки ґрунту в якості тяглової сили використовувалися воли.

Важливим джерелом харчування було скотарство. Чисельність худоби визначалася необхідністю задоволення не тільки продовольчих потреб, але і виробничих, так як худоба використовувалася в якості тяглової сили. Домашня худоба забезпечувала населення м'ясом та молоком.

Важливе місце в господарстві сабатинівського населення займав кінь. Вченим вдалося визначити породу коней – це тонконогі та напівтонконогі. Коней використовували не тільки як верхових та упряжних, але і в якості худоби для забою, шкіра та кістки яких використовувалися в різних сферах господарства [9].

Полювання на диких тварин: вепра, оленя, тура – не відігравали головної ролі в господарському житті. Частіше сабатинівці полювали задля хутра на зайців, лисиць, бобрів.

Знахідки кісток риб на поселеннях, особливо в поселенні Виноградний Сад на Південному Бузі, свідчить про таку галузь господарства як рибальство. Ловили, головним чином, винищених нині вірозубів, сомів, судаків, лящів, плотву. При риболовлі користувалися кістяними гарпунами. Можливо, що мешканці морського узбережжя займалися морським рибальством, яке носило допоміжний характер [10].

Вагоме місце в господарстві кожного поселення складали заняття по переробці продуктів хліборобства та тваринництва. Серед них виділяють кістянорізне та шкіряне виробництво, представлене великою кількістю кістяних знарядь, предметами зброї та озброєнням.

Про зайняття ткацтвом свідчать керамічні та кістяні пряслиці. В якості сировини використовували шерсть овець та кіз, які були в достатній кількості в господарстві, а також – зерна коноплі. Сабатинівці користувалися бронзовими голками, проколками, знаряддями, призначеними для розтягування швів [11].

Саму численну групу знахідок на поселеннях складала кераміка. Це говорить про широкий розвиток гончарного ремесла. Вся мілка кераміка виготовлена стрічковим способом, що добре помітно на окремо розташованих фрагментах. Керамічна маса складається з листової породи з домішкою піску та шамоту.

При формуванні великих посудин в масу додавалися подрібнена солома чи полова, а іноді товчений вапняк. Поверхня посудин замазувалася всередині та зовні. Посудини добре обпалені, але не всюди рівномірно. Колір поверхні сірий.

Лиськованної кераміки на поселеннях зустрічається небагато – від загальної кількості знайдених фрагментів вона складає менше 1%. Вона виготовлена із чистої глини без певних домішок, іноді з додаванням дрібного піску. Зовнішня поверхня ретельно зализькована, внутрішня заплетена. Колір поверхні чорний та темно-сірий, зрідка світло-коричневий [12].

За функціональним призначенням кераміка поділяється на три групи: кухонну, столову, тарну. До кухонного посуду відносяться всі види простої кераміки (горщики, банки), до столової – переважно лиськована кераміка (миски, черпаки), тарний посуд складають найбільш великі посудини, призначені для збереження припасів. Але в зв'язку з тим, що точно визначити функціональне призначення кожного з видів посуду важко, правильніше класифікувати кераміку за формами.

Простий посуд поділяється на такі види: посудини банкової форми, горщики, миски (Степове, Новорозанівка). Перший тип банок характеризується прямими або дещо випуклими стінками та відігнутим вінцем.

Другий тип банок відрізняється від першого дещо потовщеним заокругленим вінцем та більшими розмірами.

Основним видом простого посуду є горщики, представлені декількома типами. До першого типу відносяться горщики з прямим або відігнутим вінцем, слабо виділеною шийкою. Як правило вони не орнаментовані. Другий тип складають горщики з дещо відігнутим вінцем, слабо виділеною шийкою та випуклою основою. Цей тип горщиків відрізняється великими розмірами. Третій тип горщиків характеризується сильно відігнутим вінцем, високою, добре вираженою шийкою окремим рельєфним уступом від крутих плечиків та випуклою основою. Стінки найчастіше орнаментовані. У четвертого типу округла основа. До п'ятого типу відносяться горщики з різко відігнутим назовні коміровидним вінцем із сильно випуклими боками. Шостий тип складають невеликі вузькогорлі горщики з високою циліндричною шийкою. Такі знахідки були знайдені на поселенні Ташлик I – IV ст.

Банкові посудини та горщики переважають в керамічному комплексі поселень Степове, Новорозанівка, Н. Григоріївка, Дикий Сад. Ці два види посуду складають 9/10 кераміки всіх поселень. Для більшої частини горщиків характерне яскраво виражене профілювання основи. Переважна кількість горщиків та банок орнаментована.

Лиськованної кераміки в поселеннях Північного Причорномор'я знайдено не багато, але її склад різноманітний. Вона представлена кубками та чашами. Серед них найбільш численні кубки, які розподіляються на три типи. Перший тип – це кубки з відігнутим вінцем, зігнутою шийкою та слабо випуклою основою. Як правило, вони не орнаментовані. Другий тип складають кубки з високою циліндричною шийкою, округлою основою, відігнутим вінцем. Третій тип – це велика кубковидна посудина з високою циліндричною шийкою з біконічною основою, рівно зрізаним вінцем. Чаші, знайдені на поселеннях, відрізняються від кубків приземистими формами.

Кераміка мала дуже важливе значення для розвитку ремесла. Виробництво глиняного посуду, який постійно використовувався в побуті, носив постійний характер. Сабатинівська кераміка відбиває консервативність традицій та елементи нових впливів на ремесла [13].

Металообробне виробництво, як одне з найбільш важливих для доби бронзи було характерним для сабатинівської культури. Для сабатинівської металообробки характерний перехід на лиття у формах з каменю, що в декілька разів збільшило продуктивність праці, так як в одній матриці можна було створити сотні предметів. Така технологія лиття призвела не тільки до високої кваліфікації майстрів-ливарників, але і до фахового розподілу серед ремісників. Окрім гірників, з'явилися фахівці з видобування та заготівлі сировини для ливарних форм.

Разом з тим, на території сабатинівських поселень відома велика кількість іноземних скарбів, металевих виробів, які свідчать про розвинуту торгівлю з віддаленими металургійними центрами Балкано-Карпатського та Балкано-Дунайського регіонів [14] та про наявність у сабатинівського населення надлишку продукції, яка обмінювалася на привізні знаряддя праці та прикраси.

Успішному розвитку сабатинівської економіки без усякого сумніву сприяли зв'язки з іншими культурами. Так, за останнє десятиліття дослідники не раз зверталися до проблеми зв'язків Північного-Причорномор'я з іншими регіонами.

Стародавні єгипетські письмові джерела донесли до нас згадки про навалу «Народів Моря». В наш час, в європейській літературі це поняття визначається як історичні події у Східному Середземномор'ї 1250-1150 рр. до н.е., які призвели до ослаблення Єгипту, загибелі Хетської держави та Мікенської Греції, значних змін в політичних та етнічних картах світу, в економіці та матеріальній культурі населення.

Особливе місце в історичних дослідженнях цих подій займають питання походження та ідентифікації народів, які брали участь у навалі «Народів Моря». Н.К. Сандрес збирила та систематизувала історичні та археологічні джерела, частина з яких свідчить про участь в цих подіях племен Центральної та Східної Європи. Знахідки сабатинівської кераміки [15], кістяних шпильок культури Ноа та сабатинівської зброї [16] в Східному Середземномор'ї свідчать про участь в цих подіях представників Причорномор'я. Як наслідок – можна ставити питання про переселення частини цих племен на Балкани та в Малу Азію в XIII – XII ст. до н.е.

Вказані дослідження не тільки розширили наші знання про зв'язки Північного Причорномор'я в II тис. до н.е., але і дозволяють отримати певні уявлення про динаміку та пов'язати окремі знахідки з конкретними історичними подіями. Особливе місце серед знахідок в археологічних пам'ятках Північного Причорномор'я, займають металеві вироби.

В Північному Причорномор'ї знайдено два скарби з металевими виробами середземноморського типу – Козорізівський та Петковський. В Козорізівському скарбі, який знаходиться на території Миколаївської області, була егейська сокира з двома лезами та серп, характерний для дичевських скарбів в Болгарії. Шетковський скарб з Кіровоградської області цілком складався із знарядь егейського типу – сокири з двома лезами та серпів. Аналіз, зроблений К.М. Черних, показав, що метал Шетковського скарбу відноситься до місцевої групи [17]. Всі вироби цього скарбу та необроблені відливки, які ніколи не використовувалися за призначенням, є типовим ливарним браком. Про зв'язок двох регіонів свідчать види зброї. Наконечники та інші залишки стріл, виготовлених сабатинівцями Північного Причорномор'я були знайдені в Греції на о. Родос.

На думку Сандрес, знахідки "північної" зброї в пам'ятках Греції свідчить про використання воїнів із регіонів, як найманців на службі у мікенських правителів. Можливою батьківщиною найманців вона вважає Балкани та Дунайський регіон. Але аналіз показав, що ця зброя має аналоги тільки в пам'ятках культурного кола Кослоджень–Ноа–Сабатинівка, тобто серед них можна виділити найманців – вихідців із Північного Причорномор'я. Вказані матеріали вимальовують дуже складну картину контактів населення Північного Причорномор'я та Східного Середземномор'я. На Єгипетських рельєфах «Народи Моря» зображені з круглими щитами. Подібні щити відомі із захоронення біля с. Борисівка. На іншому рельєфі – із Медінет Хабу – зображено воїна, озброєного коротким мечем з листовидним лезом, котрий нагадує форму меча, характерного для Степового Побужжя [18].

Всі описані вище типи зброї не мають аналогів серед народів Стародавнього Сходу, в той час – вони типові для Північного Причорномор'я доби пізньої бронзи.

Природно, ідентифікація "північних народів", які брали участь у подіях, пов'язаних з політичною історією Східного Середземномор'я другої половини II тис.

до н.е. повинна здійснюватися з обліком широких історичних, лінгвістичних та археологічних джерел, але навіть приведені матеріали відбивають участь племен Північного Причорномор'я в навалі «Народів Моря» на Східне Середземномор'я та на Малу Азію [19].

Встановлення факту участі населення Північного Причорномор'я доби пізньої бронзи в навалі «Народів Моря» на Єгипет на межі XII – XI ст. до н.е. відкриває нові перспективи вивчення давньої історії Європи.

Таким чином, сабатинівські племена, без сумніву, були значним етнічним та культурно-історичним утворенням. Для них був характерним осілий землеробський побут, хоча в окремих поселеннях виявляються риси скотарського господарства. Ці племена істотно вплинули на подальший розвиток степового регіону Північного Причорномор'я та на історію всього стародавнього світу в цілому, так як були учасниками походів «Народів Моря».

### **Джерела та література**

1. Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тысячелетия до н.э. – К.: Наук. думка, 1985. – С.3-158.
2. Ключинцев В.Н. Поселения сабадиновского типа в степном Побужье // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР: Тез. докл. респ. конф. молодых ученых. – К., 1981. – С.45-46.
3. Кушнир В.Г. Формы скотоводческого хозяйства населения Северо-Западного Причерноморья в позднем бронзовом веке. – М., 1985. – С. 16.
4. Шарафутдинова И.Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. – К.: Наук. думка, 1982. – С.1-160.
5. Янушевич З.В. Находки культурных растений из позднеэнеолитических слоев с. Овчарово. – София, 1983. – С.81.
6. Суботин Л.В. Памятники культуры Гумельница Юго-запада Украины. – К., 1983. – С.67-135.
7. Краснов Ю.А. О системе техники раннего земледелия в лесной Восточной Европе // СА. – 1976. – №1. – С.3-21.
8. Ванчугов В.П., Тоцев Г.Н., Черняков И.Т. Землянки позднего бронзового века в Нижнем Подунавье // Памятники древней истории Северо-Западного Причерноморья. – К.: Наук. думка, 1985.
9. Шарафутдинова И.Н. Хозяйство племён сабадиновской культуры // Первобытная археология. Материалы и исследования. – К.: Наук. думка, 1989. – С.21-34.
10. Телегин Д.Я. Вопросы относительно хронологии памятников поздней бронзы Нижнего Поднепровья // Археология. – 1961. – С.20-27.
11. Бочкарев В.С., Лесков А.М. О хронологическом соотношении памятников эпохи поздней бронзы Северного Причерноморья с Подоньем // Древние культуры Поволжья и Приуралья. – Куйбышев, 1978. – С.23-26.
12. Ванчугов В.П. Вороновка II. Поселение позднего бронзового века в Северо-Западном Причерноморье. – К.: Наук. думка, 1991. – С.3-92.
13. Мелюкова А.И. Работы в Поднепровье в 1958 г. // КСИА АН СССР. – 1961. – С.113-124.
14. Новикова Л.А. Западные связи Северопричерноморского очага металлообработки в эпоху поздней бронзы // СА. – 1976. – №3. – С.25-57.
15. Черняков И.Т. Связи сабадиновских племен Северо-Западного Причерноморья с Восточным Средиземноморьем // Северное Причерноморье (материалы по археологии). – К., 1984. – С.34-42.
16. Клочко В.И. Археологические свидетельства участия населения Северного Причерноморья в нашествии «Народов моря» на Восточное Средиземноморье // Актуальные проблемы историко-археологических исследований: Тез. докл. VI Республиканской конференции молодых археологов. – К., 1987. – С.69-70.
17. Черных Е.Н. Древняя металлообработка на юго-западе СССР. – М.: Наука, 1976. – С.106.

18. Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тысячелетия до н.э. – К.: Наук. думка, 1985. – С.169.

### **Анотація**

В статті розглядається господарський розвиток сабатинівських племен, які, були значним етнічним та культурно-історичним утворенням. Для них був характерним осілий землеробський побут з деякими рисами скотарського господарства. Ці племена істотно вплинули на подальший розвиток степового регіону Північного Причорномор'я та на історію всього стародавнього світу в цілому, так як були учасниками походів «Народів Моря».

### **Summary**

In clause economic development sabatinovskih tribes which, were significant ethnic and cultural-historical formation is considered. For them there was characteristic a settled agricultural life with some features of a cattle breeding facilities. These tribes have significantly affected the further development of steppe region of Northern Black Sea Coast and on history of all ancient world as a whole as were participants of campaigns of «People of the Sea».

**УДК 94 (477) : 856.8 "16/17"**

**І.С. Міронова**

## ***РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОЇ ПОШТИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.***

В країні, яка існувала історично більш як двісті років, в країні, де жили люди, які постійно знаходилися в живих і безперервних відносинах з державними і владними особами Сходу, Заходу, Півночі і Півдня, не могло не бути такої необхідної на шляху розвитку культури установи, як пошта. Серед спеціалістів з історії пошт існують різні думки щодо встановлення їх в Запорозькій Січі. Так, І.П. Козловський відносить їх початок до 1677 р., коли ввели пошту від Севська до Глухова, а остаточне введення – до 1679 р., коли в Києві згадується про постійних поштових коней [4, с.508-510]. Так як Севськ знаходився поза територією Гетьманщини, ми не можемо брати дату І.П. Козловського до відома. Відомо також, що вже у 1667 р. було зроблено розпорядження про влаштування ямів для гоньби в українських містах. Глухівські статті 1669 р. прямо говорили про введення пошти, яка організовувалася із добровільних людей і утримувалася із доходів царської казни.

Сучасна дослідниця теми козацтва в Україні О.М. Апанович характеризує як зразкову систему дипломатичну пошту, що існувала ще при Богдані Хмельницькому, який мав точні свідоцтва про події в Польщі, Криму, Туреччині, Молдовії і Валахії, про положення справ у західноєвропейських країнах – Швеції, Німеччині, Австрії, Італії, Венеції та ін. В період інтенсивного листування з царем Олексієм Михайловичем гінці з листами від Богдана Хмельницького слідували маршрутом Чигирин-Крилов-Черкаси-Переяслав-Баришівка-Ніжин-Путівль [1, с.208].

За даними А. Скальковського, в Запоріжжі існувало дві пошти: Київська і Глухівська, до того ж Глухівська була давнішою. Київська пошта доставляла кожного тижня царські накази, ордери керівників Київської губернії, листи із Москви, Києва, Польщі [6, с.244].

Після акту Переяславської Ради в 1654 р. стала налагоджуватися "швидка гоньба" із Москви в українські міста. Гетьман І. Виговський універсалом від 23 жовтня 1657 р. звільнив київських міщан від загальної "підводної повинності" і встановив норми забезпечення підводами для царських і гетьманських гінців [2, с.5].